

ETNOGRAFSKI PRISTOP K RAZISKOVANJU PISMENOSTI

Primer etnografije pismenosti v izbranem romskem naselju

mag. Alenka
Janko Spreizer
Fakulteta za
podiplomski
humanistični
študij

Raziskava preučuje predvsem vidik mnogoterih pismenosti Romov, s katerim sem želela prikazati neustreznost koncepta funkcionalna pismenost ter »razsvetljenskega« razumevanja pismenosti. Očitno je, da rezultatov preučevanja ne moremo posplošiti na celotno skupnost, pač pa predstavlja specifičnost pismenosti pri informatorjih, ki so sodelovali pri raziskavi. Posebej sem hotela pokazati, da manj izobraženi ljudje niso nujno ignorantski in brezbržni do pisne kulture, na kar opozarjajo raziskovalci iz anglosaškega prostora (Street 1984; Barton 1994a). Različni pedagoški diskurzi in diskurzi andragogov mnogokrat implicirajo prav brezbržnost in ignoranco. Prav tako študija relativizira pogled, da nedokončana osnovna šola praktično pomeni popolno nepismenost.

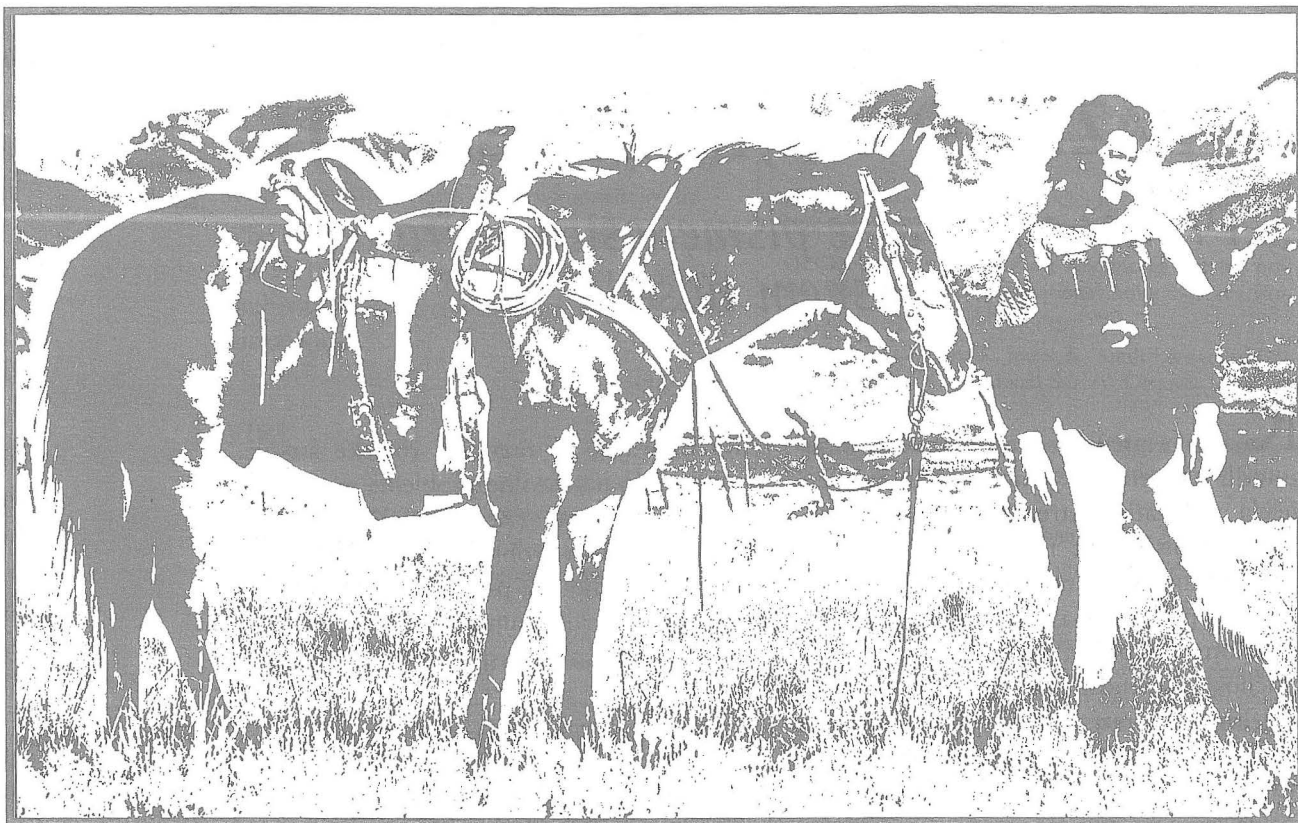
Posebno vprašanje je tudi preučevanje Romov. Omenim naj le najbolj ekstremna primera, ko so Romi v različnih romskih študijah (Romani studies) predstavljeni v dveh skrajnostih: na eni strani kot eksotična indijska kultura, o kateri so oblikovane najrazličnejše romantične predstave v zvezi z njihovim brezskrbnim življenjem ob tabornih ognjih, ob glasbi in plesu ipd., na drugi pa kot marginalna družbena skupina, najnižje na družbeni lestvici, pri tem pa se pozablja, da romska skupnost ni homogena niti glede premoženja, izobrazbe idr. niti v jezikovnem in kulturnem smislu.

Raziskovalci, ki razvijajo romske študije, opozarjajo na številne probleme te multidisciplinarne vede (Acton 1997; Williams 1989). Poseben problem je dejstvo, da raziskovalci Romov ne prihajajo pogosto z njimi v osebni stik, nimajo svoje osebne »terenske« izkušnje, prispevke pišejo s pomo-

Novejše študije pismenosti¹ dokazujejo, da je primerneje preučevati pismenost odraslih po vzoru antropoloških študij. Etnografije pismenosti temeljijo na etnografski metodi terenskega dela, ki zbirajo pisne dokumente posameznikov in ugotavljajo, kaj berejo in pišejo ljudje v vsakdanjem življenju, kako se znajdejo, ko naletijo na prakse branja in pisanja, ki jih ne obvladajo, kakšne so strategije reševanja teh težav, njihove percepcije pismenosti ter pismenost postavljajo v širši kontekst.

čjo različne strokovne literature in so obogateni s precejšnjo svobodo pri interpretaciji (Hancock 1979: 5). Študije o Romih so predvsem študije, ki jih pišejo predstavniki večinske družbe in so refleksija družbenih mnenj večinskega prebivalstva. Dejstvo je, da manjka romski vidik pri teh študijah, saj so v našem prostoru vsa preučevanja Romov opravili Neromi, ki so izvajali raziskave predvsem s svojih vidikov, Romi pa so bili vključeni kot aktivni sooblikovalci študije le v posamičnih primerih.

Nenazadnje so romske študije (Romani studies), multidisciplinarno oblikovano preučevanje Romov – manj razvito področje v družboslovnih in humanističnih vedah, v

slovenskem prostoru skorajda ni novejših poglobljenih romskih študij, tako se še vedno vednost črpa iz študij, ki so bile opravljene na začetku šestdesetih let, objavljene pa v sedemdesetih in osemdesetih letih.²

IZHODIŠČA IN METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

Pri preučevanju pismenosti v romskem naselju sem ugotavljala, kako je pismenost vključena v vsakdanje življenje Romov. Upoštevala sem izsledke novejših študij pismenosti v sociologiji in sociologiji izobraževanja (Barton 1994; Barton, Ivanic 1991; Barton, Padmore 1991), socialni zgodovini (Graff 1979), sociolingvistiki (Verhoeven 1994), funkcionalni sistemski lingvistiki (Hammond, Freebody 1994). Študije v antropologiji (Schribner, Cole 1978, 1981; Reder, Reed Wikelund 1993; Brice Heath 1993;

Camitta 1993) so ozadje za oblikovanje metodologije preučevanja, za praktično izvedbo preučevanja ter deskriptivno analizo specifičnih pisnih praks. Prav tako sem upoštevala študije o Romih v Sloveniji – monografijo o Ciganih iz Prekmurja (Šiftar 1970), etnološkem preučevanju (Štrukelj 1980) in zdravstveni kulturi Romov (Zadravec 1989). Pri romskih študijah sem pogrešala predvsem novejšo bolj splošno romsko študijo v našem prostoru. Dela iz devetdesetih let romsko vprašanje zožijo na socialni (zbornik Romi na Slovenskem, 1991) ali izobraževalni vidik (Tancer 1994).

Upoštevala sem sociokulturno ozadje različnih pisnih praks, njihovih konvencionalnih načinov uporabe, vrednote posameznikov ter socialne vrednote posameznikov, ki jih odsevajo pisna besedila. Z etnografsko metodo raziskovanja sem identificirala raznolikost pisnih in bralnih praks pri posamezni-

kih ter prav tako različno intenzivnost prakticiranja. Ljudi, ki so sodelovali pri študiji, sem prosila, naj zbirajo pisne materiale, ki jih berejo ali pišejo sami, da bi izoblikovala kar se da celovito podobo o pismnosti. Hkrati sem opazovala, kje vse je prisotna pisna beseda, in videla, da mnogi številnih rab branja in pisanja v vsakdanjem življenju sploh ne omenjajo, ker se jim zdijo tako rutinske, da se jim zdijo nepomembne.

Opravila sem 25 intervjujev z 11 moškimi in 9 ženskami različne starosti, med njimi so bili udeleženci različnih izobraževalnih programov za odrasle, nekateri so bili zaposleni, nekateri brezposelni ali pa upokojeni. Pogovarjala sem se s prebivalci naselja, ki imajo zelo različne družbene vloge v svojem zasebnem ali družbenem življenju (npr. romska vzgojiteljica, občinski svetnik za romska vprašanja, predsednik romskega društva) in pri katerih tudi sami identificirajo različno pismenost posameznikov, prav tako pa prakticirajo specifično pismenost prav zaradi svojih socialnih vlog. Vodila sem tudi ekstenzivne zapiske in pisala dnevnik o terenskem delu. Zanimala me je predvsem domača pismenost (verancular literacy). Domača pismenost ne vodi v ohranjanje lokalnih jezikov in kultur, pač pa ima hkrati tudi nasprotni učinek – potencialno je prav tolikšen dejavnik socialne spremembe in naklonjenosti tradicionalnim načinom izražanja in življenja kot pismenost v »metropolitanskem« jeziku (Mühlhäusler 1990: 203; po Kulick, Stroud 1993: 30–31).

Zbrala sem zelo različna pisna gradiva; v grobem jih lahko razvrstimo v tri kategorije:

1. zasebna besedila, ki jih pišejo in berejo, imajo neformalno ali formalno vlogo,
2. pisna besedila, ki jih berejo in so namenjena »javnosti«, in
3. pisna gradiva v romskem jeziku.

Pogovarjala sem se o pismnosti med mladimi in odraslimi, v družinah, v kulturno-

umetniškem društvu, pri dramski in folklorni skupini, v romskem, kinološkem in strelskem društvu ter v nogometnem klubu. Intervjuji so bili polstrukturirani in so trajali različno dolgo, največkrat približno eno uro. Daljše pogovore sem imela z ljudmi, ki so imeli bogatejšo pisne prakse in ki so bolj izčrpno odgovarjali na vprašanja. Potekali so v obliki individualnih pogovorov ali pogovorov v dvojicah oziroma trojicah – izbor je bil prepuščen skupnemu dogovoru. Vprašanja sem prilagajala bogastvu in raznolikosti pisnih praks posameznikov.

Pred deskriptivno analizo pisnih in bralnih praks bom na kratko opisala romsko naselje, v katerem so različne institucije, ki tako ali drugače predstavljajo kontekst uporabe pisnih praks. Na kratko predstavljam tudi izobraženost in ekonomsko dejavnost prebivalcev.

ROMSKO NASELJE PUŠČA

Kratek opis naselja³ bo rahlo osvetlil kontekst oziroma socialno ozadje, ki vpliva na rabe branja in pisanja pri mladih in starejših znotraj njihove skupnosti. Naselje Pušča je začelo nastajati leta 1910, ko so Romi kupili od kmetov parcele. Bilo je oddaljeno od glavne ceste, hiš večinskega prebivalstva, v bližini gozda in potoka. Nekdaj je bilo naselje eno od najbolj oddaljenih, saj je bilo precej daleč od mesta in vasi, danes pa velja za eno najbolj urejenih romskih naselij. Leta 1962 je bil zgrajen vrtec, pri čemer so sodelovali tudi prebivalci naselja. To je bil prvi romski vrtec v Sloveniji. Otrokom vsaj nekoliko olajšuje vstop v šolo in pomaga pri premagovanju jezikovnih ovir, na katere naletijo pri socializaciji v slovensko družbo. Zadnjih nekaj let je bila v vrtcu zaposlena romska vzgojiteljica, zato je vzgojno delo lahko občasno potekalo dvojezično.

Leta 1962 je bil zgrajen prvi romski vrtec.

V Pušči so velike razlike v bivalnem standardu, zaposlitvenem in materialnem statusu družin. Bivalne razmere v Pušči so v primerjavi z večino romskih naselij v Prekmurju na višji ravni, kar drži le v povprečju. Tudi v Pušči najdemo nekaj lesenih hiš in hiš brez kopalnic in sanitarij s tekočo vodo. Največ takšnih hiš najdemo na severu naselja in ob skrajnem zahodnem delu naselja. Sicer naselje lahko razdelimo na vzhodni, novejši, in zahodni, starejši del. Vzhodni del naselja je večinoma zidan, v njem praktično ni lesenih hiš. Na zahodni strani so prve vrste hiš, ki gledajo na glavno cesto, novejše, v tem nizu je le nekaj posameznih starejših hiš. Prav tako je v notranjosti naselja več novozgrajenih hiš, ki se praktično v ničemer ne ločijo od bivališč večinskega prebivalstva: imajo sodobne večsobne hiše z urejenimi kopalnicami in sanitariji. Večina prebivalcev ima televizijo, mnogi tudi satelitsko, skoraj vsi pa imajo radijske sprejemnike, veliko ljudi ima moderne hi-fi naprave. Tehnično blago kupujejo večinoma v Avstriji.

Z urbanističnim urejanjem se ukvarjajo v Pušči okoli 40 let; v zadnjem času pa poteka projekt urbanistične in komunalne ureditve.

Z izobraževanjem se Romom niso povečale zaposlitvene možnosti.

Leta 1995 ni bilo kanalizacije in telefonskega omrežja v naselju, večina pa je imela elektriko in vodovod. Nekatere hiše brez vodovoda so imele vodnjake. V zadnjih dveh letih so napeljali telefone,

tako da najdemo v telefonskem imeniku v Pušči 63 telefonskih števil⁴.

V naselju je poleg vrtca tudi dobro založena trgovina z živili in osnovnimi higienskimi potrebščinami. V njej ni bilo možno kupiti časopisov, revij, znamk ali pisem – našeto kupujejo v Soboti. Dokler v naselju še ni bilo telefonov, so lahko v nujnih primerih ljudje uporabili lastnikov mobilni telefon. V dveh gostilnah, kjer so preživljali prosti čas predvsem moški, redkeje pa ženske, so se

lahko razvedrili ob biljardu in pikadu, v poznih nočnih urah pa so v zaključenih moških družbah igrali poker za precej visoke vsote.

Na Pušči so delovala različna društva, ki so uporabljala različne pisne prakse: kulturno-umetniško društvo z dramsko in folklorno skupino ter dva nogometna kluba, strelsko in kinološko društvo. Romsko društvo Romani union organizira kulturne in izobraževalne dejavnosti: folklorne seminarje, seminarje o jeziku ter zadnja štiri leta poletno romsko šolo, s čimer skušajo razvijati pismenost v romskem jeziku.

V poletnih mesecih poteka več vesellic in družabnih prireditev, ki jih prirejata lastnika obeh gostiln, med njimi tudi nekakšne romske karaoke in izbor romske lepote – miss. Pri obeh dogodkih obesijo napise z imenom prireditev, napisani so sponzorji, obešeni so plakati nastopajočih glasbenikov, pri točilnem pultu pa visijo ceniki pijač. Vsako leto ob prazniku Karmelske Marije v naselju poteka maša. Proščenja se udeleži tudi manjši pevski zborček, pri kapelici Karmelske Marije je ob tej priložnosti tudi manjši sejem. S cvetjem in svečami okrašeno kapelico krasi tudi napis *Karmelska mati božja prosi za nas*, pritrjen nad vrati.

Nekateri Puščanci delajo v Muri, pri komunalni ali pri zasebnikih kot delavci. Večina stalno zaposlenih v teh podjetjih opravlja nižje plačana rutinska dela. Posamezniki imajo svoje trgovine, gostilne ali obrti. Veliko ljudi je nezaposlenih, ker so jih propadajoča podjetja odpustila. Mnogi iščejo dodatni zaslužek na tržnici in sejnih, kjer prodajajo tekstilne izdelke, plastične in plišaste igrače, elektronske igrice, dežnike, ure, nakit in drugo. Svojo dejavnost fleksibilno prilagajajo povpraševanju in potrebam; npr. okoli prvega novembra večina začne prodajati cvetje, ikebane in sveče, mnogi sami ulivajo

vosek in izdelujejo sveče za prodajo. Poleti in jeseni opravljajo sezonska dela – npr. pobirajo sadje in poljske pridelke. Nekateri so delali tudi v tujini, npr. v Avstriji in Iraku.

Novejši statistični podatki o izobraženosti prebivalcev naselja niso bili dosegljivi. Večja, da imajo povprečno precej nižji izobrazbeni standard kot večinsko prebivalstvo. Pravijo, da je v zadnjih letih več ljudi končalo osnovno šolo. V zadnjih letih je po ustni informaciji vsaj 60 ljudi opravilo različne vrste izobraževanja po končani osnovni šoli – pa naj gre za redni ali skrajšani program srednje šole. Poleg tega so tisti, ki so končali osnovno šolo, opravili tečaje za tesarje, zidarje, kuharje, viličariste (Janko 1997: 64). V grobem drži, da so imeli sogovorniki precej nizke aspiracije po izobraževanju – za nekatere je končana osnovna šola že velik uspeh, drugim je dovolj le nekaj razredov in trdijo, da niso imeli možnosti za daljše izobraževanje. Zlasti mlajši brezposelni se prvenstveno izobražujejo iz pragmatičnih razlogov. V času izobraževanja dobijo nagrado in povrnjene potne stroške od zavoda za zaposlovanje. Nekateri so zaprosili tudi za začasno denarno pomoč pri centru za socialno delo. Ker so se izobraževali, so imeli večjo možnost, da bi pomoč tudi dobili. Po končanem izobraževanju pa se njihove možnosti za zaposlitev niso povečale; nekateri delodajalci so jih zavrnilli zgolj na podlagi dejstva, da so Romi. Ali potemtakem drži, da je nizka izobrazba in slaba pismenost resnično poglobitveni problem, ali pa so ti argumenti zgolj slab izgovor, s katerimi se zameglijo drugi problemi?

Omenjeni izobraževalni programi deloma prispevajo k boljši usposobljenosti, ne pomenijo pa višje izobrazbe in ne omogočajo napredovanja v izobrazbenem statusu. Prav tako le deloma in izjemoma pripomorejo k reševanju brezposelnosti. Možnost za zaposlitev je pri Romih še vedno večinoma prepuščena njihovi lastni iznajdljivosti. V neka-

terih družinah se otepajo z revščino, v drugih pa imajo dovolj za skromno preživetje.

V Pušči je približno polovica starejših ljudi nepismena, ker niso hodili v osnovno šolo. Ti se ne znajo podpisati in namesto podpisa narišejo križ. Odrasli, ki sodijo v medvojno in povojno generacijo, so hodili v osnovno šolo, vendar različno dolgo: nekateri po nekaj mesecev, drugi pa so končali nekaj razredov osnovne šole. V šoli so se naučili malo brati in pisati. Mnogi so se opismenili šele kasneje, ko so začeli delati in so pri svojem delu naleteli na zahteve po pisanju in branju. Nepismenost pa je tudi med mlajšimi; posamezniki se ne znajo niti podpisati (Janko 1997: 58–64).

BRANJE IN PISANJE V ROMSKI SKUPNOSTI

Nove študije o pismenosti temeljijo na podmeni, da sta pismenost in nepismenost dva pola kontinuuma, vmes pa je mnogo »stopenj« in »nians« pismenosti (Street 1984), po kateri ni možno potegniti enoznačne meje med pismenostjo in nepismenostjo. Študije o pismenosti ugotavljajo, da so rabe branja in pisanja odvisne od sociokulturnega okolja, individualnih značilnosti posameznika, družine, izobraženosti oziroma razgledanosti staršev ter vrednotenja pisne besede, sistema vrednot in razvitosti okolja, v katerem živijo. Toda tega nikakor ne smemo jemati za samoumevno dejstvo, kar sem želela prikazati z raziskavo.

V Pušči govorijo romski jezik, ki se ga otroci lahko naučijo le doma. Romi so bilingvalni, posamezniki obvladajo slovenski in romski jezik na različnih ravneh; nekateri govorijo oba jezika v domačem krogu, zlasti v mešanih zakonih in v primerih, ko želijo starši svoje otroke učiti tudi slovensko, ne le romsko. Mnogi se zavedajo pomembnosti ohra-

Romi v Pušči pogosto berejo teletekst.

njanja romskega jezika, ki se po njihovem mnenju vse bolj izgublja. V šoli in pri ekonomskih stikih z večinskim prebivalstvom govorijo slovenski jezik oziroma prekmursko narečje. V puščanskem vrtcu so imeli pred dvema letoma zaposleno romsko vzgojiteljico, tako so deloma uporabljali materni jezik tudi pri vzgojnem delu. Sicer pa je vrtec prvenstveno namenjen socializaciji v slovensko kulturo in pripravi na vstop v šolo. Romski jezik se v slovenskih šolah ne poučuje; kot razlog se navadno navaja, da romski jezik govorijo v mnogih narečjih in ni standardiziran, zato pouk ni možen. Omenimo naj, da kljub temu dejstvu v nekaterih evropskih deželah pri pouku romskih otrok uporabljajo romski jezik.

V Sloveniji ni konkretnih rešitev glede dvojezičnega pouka Romov. Čeprav obstajajo formalne možnosti za uveljavljanje posebnih pravic v šolski zakonodaji, država, ki je Romom priznala posebne pravice, te možnosti ne zagotavlja. Rešitve so prepuščene posameznim učiteljem, lokalnim skupnostim, raznim društvom, socialnem delavcem, zavodom za zaposlovanje ipd. Stanje se pojasnjuje z dejstvom, da so Romi neorganizirani, da nimajo dovolj izobražencev in inteligence ipd. In krog je sklenjen: ker nimajo dovolj izobražencev, ne morejo izobraževati otrok v romščini, ker jih izobražujejo v tujem jeziku, imajo pri pouku romski otroci večje težave z jezikom, kar ovira uspešno učenje; znanje maternega jezika bi namreč olajšalo učenje slovenskega jezika.

Zato je pri preučevanju pismenosti treba upoštevati dejstvo, da je slovenski jezik njihov drugi jezik. V vsakdanjem življenju pišejo večinoma narečni, domači, neknjižni slovenski, bolj redko pa romski jezik.

Na Pušči so pismenost opredeljevali zelo različno⁵, nekateri z naštevanjem konkretnih spretnosti, drugi kot pogoj za samostojnost, za zaposlitev, z doseženim številom let izobraževanja ipd. Nekateri so poudarili, da je nepismenost hendikep. Pri opredelitvah so poudarili razumevanje kot bistveno sestavino pismenosti. Pismenost visoko vrednotijo

in vidijo njeno praktično vrednost, vendar niso opredelili vsebinske vrednosti te spretnosti.

Na kratko, sogovorniki so pismenost zelo cenili, nepismenost pa je po mnenju nekaterih sramota, hkrati pa so pojasnjevali nepismenost s tem, da je bilo opismenjevanje za Rome v preteklosti težko. Ko sem naletela na vprašanje o pismenosti v družini, so tisti, ki imajo npr. nepismene starše in sorodnike, pojasnjevali, da včasih ni bilo takšnih možnosti za izobraževanje kot danes, ko dobivajo pomoč. Starejši se niso mogli naučiti pisati, ker so morali pomagati staršem pri preživljanju družine ali ker so odšli služiti h kmetom.

BRANJE ČASOPISOV, REVIJ IN KNJIG

Dnevnih časopisov in tednikov skoraj v nobeni družini ne berejo redno. Redki imajo naročen časopis, pogostejše časopise kupujejo v mestu, nekateri vsak dan, drugi občasno; odvisno od razpoložljivih finančnih sredstev. Pri nekaterih družinah so imeli včasih naročen Vestnik, nekateri so kasneje odpovedali naročnino. Občasno berejo Delo ali Vestnik, kjer najprej preberejo osmrtnice: »slike, potem horoskop, na koncu pa še politiko«. Po pričevanju je najbolj priljubljen dnevni časopis Novice, vzgojiteljica mi je pojasnjevala, da verjetno zato, ker radi »tračkajo«. Časopis je privlačen, »že ko ga pogledaš«.

S preučevanjem razlik v pismenosti pri ženskah in moških se nisem posebej ukvarjala, pač pa so ženske sogovornice pojasnile, da moški berejo manj od žensk, berejo predvsem časopise, revije, manj pa knjige. Nekateri moški so zatrjevali, da precej berejo tudi knjige.

Branje je povezano s konjički ali bolj pragmatičnimi opravili. Tako je nekdo bral Salomonov oglasnik, ko je kupoval avto. Inte-

Tako pri moških kot pri ženskah je bilo branje povezano s specifičnimi interesi. Ženske berejo družinske revije in ženske revije, zelo rade berejo rumeni tisk oziroma opravljive časopise, npr. Lady. Mnoge zanima, kako živijo bogati, da imajo tudi oni vsakdanje probleme materialne narave, ljubezenske ali zdravstvene težave, zanimajo jih novice o znanih osebnostih. Nekatere rade berejo »doktor romane, revije Jano in Stop, Vivo, Gioio in Grazio«, posameznice pa še »Sedem dni, Družino, Ognjišče ter Mladino«. Moški berejo predvsem revije o avtomobilizmu, nogometu (npr. Ekipo ali Sportske novice), posamezniki pa še o ribolovu in kinologiji.

resi so včasih tudi zelo kratkotrajni. Ko posameznik določeno opravilo realizira, ne bere več tiska, ki je zadeval dejavnost, s katero se je ukvarjal. Mladi berejo večino naštetih dnevnih časopisov in revij, dekleta rumeni tiski, fantje pa revije o športu. Posebno priljubljeni sta reviji Stop in Bravo, ker pišejo o glasbi in filmskih zvezdnikih ter drugih znanih osebnostih.

Odločitev o nakupu je odvisna tudi od vrednotenja oziroma pomena tiska. Tako je V. trdila, da raje kupi »revijo Stop kot kruh«, ker ima revijo zelo rada in jo kupuje, odkar izhaja. D. pa časopisa ne kupuje, »saj je hrana prva«. Kasneje se je izkazalo, da se je v mladosti učila brati v cirilici, ker se je šolala v Makedoniji. Cirilica je v Sloveniji neuporabna, v latinici pa slabo bere in piše, kar jo danes precej ovira pri urejanju zadev, npr. na Centru za socialno delo. Povedala je, da se zato večkrat počuti opeharjeno in zmanipulirano.

Ljudje berejo ob različnih priložnostih, starejše ženske navadno ob pitju kave, pomenkujejo se o vsebini prebranega, priporočajo si branje, zlasti knjige, ki jih tudi izmenjujejo

med seboj. Precej sogovornic in sogovornikov je omenilo, da berejo o astrologiji, horoskope in/ali besedila o zvezdah (Janko, 1997: 97). To berejo skorajda vsi, četudi jih veliko zatrjuje, da vanje ne verjamejo. Berejo jih zaradi kratkočasnja in zanimivosti. Nekaterim pa takšno branje prepoveduje vera. Pripadnik »adventistov sedmega dne« mi je pojasnil, da so horoskopi, prerokovanje in astrologija greh, pri čemer ima Zlo svoje prste. In ker noče služiti Zlu, pač pa Bogu, se s »hudičevimi posli« ne ukvarja. Pri njem so bile pisne in bralne prakse močno povezane z njegovimi religioznimi praksami (Janko 1997: 70; 72–73).

Med knjigami večinoma berejo romane, kakršne pišeta Victoria Holt in Danielle Steel. Poleg tega berejo posamezniki zgodovinske in ljubezenske romane, pravljice, sveto pismo, kriminalne zgodbe in življenjepise. Pogovarjali smo se o vsebini posameznih priljubljenih knjig, ki so jo posamezniki zelo slikovito in doživeto predstavili.

Nekateri imajo svoje osebne knjižne zbirke. Tako mi je V. povedala, da ima zbirko 40 ali 50 knjig, imela pa jih je 100. Posebno mesto imajo Izpoved kraljice Marije Antoniette, Shirley Conran – Čipke, Charlotte Bronte in njen roman Vilette. Nekatere knjige iz svoje zbirke je pobrala s ceste, ko so jih zmetali iz hiše nekega soboškega zdravnika. Med njimi so bile tudi znanstvene knjige, romani in zgodovinske knjige, nekatere zelo stare. Rada bere »takšne, kjer se prepletata zgodovina in romantika, tako, da se pridobi tudi malo k izobrazbi«. Sento je prebrala štirikrat, »ker je tako zanimiva – tisto življenje od rojstva do smrti in kako so nacisti gledali na Žide«. Poleg tega bere tudi medicinske knjige (hodila je v »medicinsko« šolo, a je kasneje zbolela in zapustila šolo) ali psihološke in takšne o vraževerju. Knjige si sposoja tudi

*Mladi Romi
često pišejo
osebne
dnevnik.*

iz knjižnice, kamor hodi približno enkrat mesečno. Rada se pogovarja o prebranih knjigah, vendar ne z vsemi sodelavkami iz tovarne, saj »so med njimi neizobražene in jim je knjiga španska vas«. Takšnim je knjiga prišla v roke mogoče le, »ko so obiskovale šolo«. Pojasnila je, da tudi ona ni izobražena, pač pa jo knjige veselijo (Janko 1997: 68–73). V družinah sogovornic imajo tudi otroci svoje knjige.

Sogovorniki niso brali le tiska, pač pa berejo tudi s pomočjo televizije. Tako nekateri berejo predvsem teletekst, kjer preberejo dnevne novice, TV spored, različne verze, pa tudi horoskope. Pri branju teleteksta nimajo težav niti tisti, ki berejo počasneje, ker teletekst lahko ustavijo in povečajo. Poleg reklam in drugih obvestil berejo tudi podnapise pri filmih in nadaljevankah. Nekateri imajo pri branju težave, saj zlasti starejši ne znajo brati ali pa berejo prepočasi. Zato jim pomagajo družinski člani, ki berejo podnapise včasih sproti, največkrat pa jih povzemajo in pojasnijo prebrano na kratko. V nekaterih družinah zato gleda TV skupaj več ljudi, eden od njih pa jim pomaga pri branju. Tako se o vsebini pogovorijo sproti, največkrat pa na ulici po prebrani nadaljevalki (Janko 1997: 73–74).

Nekatere pisne prakse so nenavadne in veljajo kot bolj specifične za Rome. To so npr. pisne prakse, ki zahtevajo branje iz kart ali dlani, s čimer se v romski skupnosti ukvarjajo bolj ženske kot moški.

Pri nekaterih je to dodatni vir zaslužka, hkrati pa izpolnjujejo pričakovanja oziroma stereotip o »romskih šlogaricah«, ki se reproducira pri večinskem prebivalstvu. Nekateri so se naučili prerokovati od staršev, nekateri pa od Neromov izven romskega naselja. Branje iz kart poteka po principih in pravilih, ki so splošno značilni za prerokovalce. Veljajo posebni načini polaganja in dviganja kart ter branja simbolov, ki so jih modificirali v različnih opazovanih prime-

rih. Deloma so se razlikovali od principov, opisanih v različnih priročnikih za prerokovanje. Branje kart poteka bodisi dobesedno bodisi preberejo simbolni pomen, odvisno od kombinacije kart. Včasih si za zabavo »šlogajo« oziroma »mečejo« tudi sami (Janko 1997: 80).

Prerokovalke pri branju iz kart uporabljajo formulaične⁶ izraze, ki so sicer značilni za komponiranje in transmisijo ustnih besedil, npr. »hrepenenje po sreči«, »velika sreča te čaka« in podobno. Izrazi so dovolj enoznačni, da zadevajo posameznika, ki mu prerokujejo usodo, hkrati pa dovolj odprti, da dopuščajo različne interpretacije. Prerokovalke namreč tudi same poudarjajo, da je možno posamezne konfiguracije kart različno interpretirati.

PISANJE RAZLIČNIH BESEDIL

Analiza pisanja temelji na pričevanju posameznikov o njihovih izkušnjah pri najrazličnejših pisnih praksah, o katerih smo se pogovarjali v intervjujih. Pri mladih sem zbrala konkretne pisne primere, ki sem jih tudi obdelala. Analiza je precej obširna, tako predstavljam le sintezne ugotovitve.

Starejši pišejo predvsem pisma sorodnikom, prošnje za socialno pomoč ali zaposlitev, posamezniki pa tudi pisma bralcev v lokalni časopis. Večinoma je knjižna slovenščina omejena bolj na branje in manj na pisanje. Knjižne rabe pismenosti prakticirajo predvsem tisti, ki se izobražujejo (npr. v srednjih šolah ali na ljudski univerzi), ter posamezniki, ki vložijo prošnje pri zavodu za zaposlovanje ali centru za socialno delo. Pri izboru jezikovnega izraza upoštevajo vrsto pisnega gradiva.

Mnogi največkrat prav pri pisanju prošenj začetijo, da potrebujejo pomoč. Zavedajo se, da je zelo pomembno, kakšno prošnjo napišejo, zato se velikokrat obrnejo na vzgojiteljico, romskega svetnika, člane va-

škega odbora ali pa na romsko društvo. »Ti so bolj v tem in vedo, kako se napiše; bolj obvladujejo slovnico in imajo izbrane besede.«

Sogovorniki, ki pomagajo kot pisci prošenj, so podrobno analizirali, kako je treba pisati različne vrste prošenj (ob prijavi na različne razpise ali za različne vrste pomoči), na katere vidike so še posebno pozorni. Lahko bi dejala, da v knjižnih rabah jezika Puščanci delujejo, kadar se prilagodijo funkcioniranju institucij dominantne pisne kulture. Upoštevajo torej, da je treba izbrati specifični jezikovni kod, in upoštevajo predpostavke, ki veljajo za dominantno pisno kulturo, ter skušajo upoštevati njene konvencije. Besedila oblikujejo tudi glede na svoje predpostavke, da je treba npr. pri prošnjah za različne vrste pomoči jasno napisati namen prošnje, prav tako pa je pomemben stil, ki mora zveneti »po siromašno«, prav tako je po-

membno prošnjo napisati tako, da je razvidno, da jo piše Rom. Pri drugih vrstah prošnje, kot je prošnja za zaposlitev, pa imajo manj možnosti za ugodno rešitev zaradi svojega romskega porekla, ki je neposredno razvidno iz naslova prosilca. Poleg priimkov identificira njihovo poreklo tudi ime naselja »Pušča« ali ime ulice »Kranjčeva ulica«.

Pisma in besedila, ki so namenjena bolj neformalnim situacijam, pišejo v slovenskem, hrvaškem, romskem jeziku in prekmurskem narečju. Kadar so navedli, da pišejo predvsem v »prekmurskem jeziku«, gre bolj za njihovo osebno percepcijo pismenosti v narečju kot za dejansko pisanje v prekmurščini. Pišejo torej v slovenskem jeziku, ki je bolj pogovorni kot knjižni, dodani pa so izrazi iz hrvaškega jezika, ki so prav tako bolj pogovorni, besedi-

Romi v Pušči se znajo prilagoditi dominantni pisni kulturi.

la pa vsebujejo tudi lokalne izraze iz prekmurskega narečja. V prekmurščini zapišejo posamezne besede, kadar se ne spomnijo izraza v slovenščini. Manj dosledno upoštevajo konvencije, ki veljajo za slovenski knjižni jezik, kadar pišejo pisma sorodnikom, razglednice domačim in prijateljem, nakupovalne sezname ipd. Dopisujejo si s sorodniki in znanci, občasno pa pišejo pisma bralcev v lokalni časopis, kadar »kaj ni prav«, ali pa v Mladino.

Puščanci pišejo tudi pesmi. Pri pisanju pesmi prevladujejo sicer mlajši, vendar pesnijo tudi starejši posamezniki. Tako nekdo »profesionalno« piše besedila za skupine in soliste, ki igrajo zabavno glasbo, in tako pridobiva dodatni zaslužek. Poleg tega piše tudi rime za zabavo, npr. v gostilnah in moških družbah, v romščino pa prevaja tudi pesmi, ki jih napiše v slovenskem jeziku ter prekmurskem narečju. Napisal je okoli 120 pesmi, ki jih je prodal lokalnim glasbenikom. Nekatere so uglasbili in posneli, tako da je v Prekmurju med glasbeniki kar precej poznan. Njegove pesmi so različne – so resne, napisane v slovenskem jeziku in prekmurskem narečju, »zafrkantske« ali celo pornografske pa so v prekmurskem narečju in romskem jeziku. Med njimi so tudi različne priredbe tujih glasbenikov (Janko 1997: 76–78).

Specifične in posebej zanimive so tudi pisne prakse, značilne za pismenost na nagrobnikih, ki so povezane tudi s pojmovanjem smrti in odnosom do mrtvih⁷. Če le morejo, umrlim postavijo vredne marmorne nagrobnike. Nekateri spomeniki so domiselno oblikovani, zlasti pri glasbenikih. Svojim bližnjim izražajo spoštovanje s pogostim obiskovanjem pokopališč, s skrbjo za grobove. Bolj ko je grob urejen, bolj so imeli pokojnika radi. Na nekaterih nagrobnikih so verzi, ki so posvečeni umrlim. Veliko verzov je podobnih tistim, ki so na nagrobnikih civilov. Napiše bodisi prepíšejo in preoblikujejo iz različnih pisnih virov ali pa jih prevzamejo od drugih, lahko pa jih izberejo tudi pri kamnosekih, ki izdelujejo spomenike. Mnogi epitafi pa so bolj specifični, saj opi-

sujejo tragično izgubo pokojnikov, npr. v prometnih nesrečah. »Svojci napišejo tisto, kar so občutili do umrlega. To, česar sicer ne moreš izraziti, zapišeš na spominsko ploščo. Ko nekdo pride mimo, vidi, kaj je dala napisati oseba, ki je do pokojnika nekaj občutila« (Janko 1997: 83–89).

V široki paleti pismosti sem ugotovila, da so tudi med mladimi specifične pisne prakse. Mladi prakticirajo poleg omenjenih praks tudi pismenost, ki je posebna oblika kulturnega izražanja mladih.⁸ Besedila se producirajo, prenašajo, predstavljajo in preoblikujejo v okviru pismenosti mladih, ki ima veliko vlogo v njihovi kulturni dejavnosti. Romska mladina iz Pušče je posebna skupina tudi zato, ker jo na družbeni rob sili splet zelo različnih okoliščin, od socialnega izvora do selektivnosti šolskega sistema, ki izloča vse, ki niso po meri dominantne kulture, ali pa vsaj pomaga mladim, da se »samoizločijo«. Med pisnimi praksami, ki so značilne predvsem za mlade, so po mojem mnenju najbolj presenetljivi dnevniki, grafiti, rapi ter različni verzi in pesmi v romskem jeziku.

Na omenjene vrste besedil vpliva socialna in kulturna konfiguracija življenja mladih. Analizirala sem besedila, ki jih mladi oblikujejo v svoji zasebnosti in jih potem ob različnih priložnostih distribuirajo in/ali reproducirajo, kar velja zlasti za rap pesmi, različne domisleke, šale itn. Sama dejavnost pri procesu produkcije pisnih besedil je zanje zabava, določen način preživljanja prostega časa ter sredstvo za oblikovanje lastne identitete. Poleg tega določena pisna besedila delujejo kot talismani, ker jih mladi shranjujejo in si jih podarjajo.

Med skupino mladih deklet in redkimi fanti je bilo nekaj časa priljubljeno pisanje dnevnikov. Dnevniki so v posameznih primerih tako osebna zadeva, da jih pišejo in hranijo le zase, v drugih, pogostejših primerih pa si jih izmenjujejo z osebnimi prijatelji. Dnevniki imajo v teh primerih socialno funkcijo,

ker so sredstvo za sklepanje posebnih medosebnih odnosov; z njihovo pomočjo se konstituirajo in vzdržujejo prijateljska razmerja. Spreminjajo obliko družbenih odnosov, ker spodbujajo intimnost, pisanje le-teh pa je odprta intimna konverzacija. Pisanje namreč vsebuje verbalne interakcije; sodelujejo tako pri kompoziciji in transmisiji besedil in posegajo v kompozicijo, kadar se posameznik ne spomni, kako bi nadaljeval pisanje. Podobno velja tudi za kompozicijo pesmi, rapov in ljubezenskih pism.

Hkrati se s posnemanjem pismenosti v dnevnih učijo novih oziroma posebnih konvencij, ki prav tako veljajo za besedila, ki predstavljajo pismenost mladih. Tako je pisanje osebno in družbeno dejanje invencije, ki oblikuje vsakdanje izkušnje. Pisana besedila vsebujejo tudi ustno interakcijo. Glasno jih berejo, poslušalci pa povejo svoje mnenje; kadar jih berejo po tihem, pa besedila komentirajo. Pri pisanju imajo pripombe ali mnenja poslušalcev pomembno vlogo, v nekaterih primerih pa so pripombe prepovedane.

PISMENOST V ROMSKEM JEZIKU

V romskem jeziku najdemo le malo pisnega gradiva v Pušči. Za zapis romskega jezika (Romani čhib⁹), ki je sestavljen iz več narečij in sodi v novoindijsko skupino indoevropskih jezikov, so prevzeli pisavo od družbe, s katero so bolj ali manj povezani, prav tako pa so se naučili jezika, ki ga uporabljajo v družbi, ki ima drugačne vrednote in kulturne navade, in jim je zato tuja.

V raziskavi Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju (1962) lahko zasledimo, da je romski jezik usten, nepisan, navidezno primitiven in nerazvit, izrazno reven, da nima nekaterih leksikalnih izrazov, da si prisvaja iz jezika okolja izraze, ki jih »pocigani«, ipd. Na podobna mnenja o nerazvitosti nalletimo še danes (npr. Fonseca 1995). Ian Hancock (1997) meni, da takšno pisanje ka-

že nepoznavanje romskega jezika, leksikalno osiromašenje romščine pa odseva težnjo po socialni kontroli dominantne družbe nad Romi (Hancock 1997: 180–188). Vprašanje romskega jezika in pismenosti v našem prostoru zahteva vsekakor še nadaljnjo in bolj poglobljeno analizo, v nadaljevanju pa predstavljam izsledke terenskega dela.

Prizadevanje za oblikovanje romskega knjižnega jezika in težnja po standardizaciji sta v našem prostoru od začetkov organiziranja svetovnega romskega gibanja, od zgodnjih sedemdesetih let. Reševanje tega vprašanja je kompleksno, zato tuji raziskovalci romskega jezika še vedno niso enotni v svojih prizadevanjih: ali oblikovati en sam standardizirani jezik ali pa spodbujati oblikovanje več različnih narečij, ker se po mnenju nekaterih narečja vedno bolj oddaljujejo.

V našem prostoru se s temi vprašanji nihče sistematično ne ukvarja. Večina ljudi v romščini niti ne piše. Nekateri menijo, da se romski jezik le govori. Posamezniki so zatrjevali, da je romska skupnost brez svoje pisave. Zato ne smemo biti začudeni, da so predstave o pismenosti v romskem jeziku odvisne od vsakega posameznika in so zato raznolike. V romskem jeziku pišejo romski pesniki in dramatik, ki piše gledališke igre za Kulturno-umetniško društvo Pušča.

V Sloveniji imajo v različnih društvih posamezne izvode različnih romskih abecednikov, vendar pa so ti nastali v Avstriji ali v bivši Jugoslaviji. Tako abecedniki niso neposredno uporabni, ker se narečja romskega jezika Romov iz Prekmurja in Romov iz Srbije ali Avstrije tako razlikujejo, da je veliko besed našim Romom nerazumljivih. Med romskim prebivalstvom abecedniki niso razširjeni, poznajo pa jih posamezniki (npr. romska vzgojiteljica, predsednik romskega društva Romani union).

Pismenost v romščini je prepuščena redkim posameznikom, ki se ljubiteljsko ukvarjajo z romsko kulturo.

Prvi romski časopis je izšel leta 1935.

Prizadevanja za pisni romski jezik segajo v leto 1935, ko je izšla prva številka romskega časopisa *Romano lil*. Po izdajah treh številki ni več izhajala zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Leta 1973 je začela izhajati revija *Krlo e Romengo* (Glas Romov) in je izhajala manj kot eno leto. Posamezne številke te revije so izšle še leta 1982 in 1983.

V prvi knjigi v romskem jeziku, ki je izšla v Srbiji leta 1937, so bile objavljene Romske pesmi Radeta Uhlika.

V osemdesetih letih je bila kodifikacija romskega jezika kolikor toliko realizirana. Obstajala sta Uhlikov Romsko-srbohrvaški slovar (1947) in slovnica romskega jezika. Njena avtorja sta bila Šaip Jusuf in Kruma Kepeski (1980), izšla pa je v Skopju. Šest let kasneje je Uhlik pripravil še Romsko-srbohrvaško-angleški slovar. Slovar je vseboval okoli 15.000 besed in je nastal na podlagi čergaškega narečja. Zbral je le tiste besede, ki imajo ekvivalent v romskem jeziku. Vseboval je prevode po različnih dialektih, ni pa vseboval sposojenih izrazov (Ackovič 1994: 69, 80). V osemdesetih letih so izhajali posamezni časopisi v okviru različnih romskih društev, kar je bilo večinoma prepuščeno aktivnosti posameznih članov društev. Kasneje je bila dejavnost na tem področju bolj organizirana, vse do razpada Jugoslavije (Ackovič 1994: 80). Prevajali in izdali so knjige, časopise in revije v romščini, nekatere pa poleg tega tudi v jeziku okolja, v katerem romska skupnost živi.

Prizadevanja za pismenost v romskem jeziku ter prizadevanja za kodifikacijo romskega jezika v Sloveniji segajo približno dvajset let nazaj. Slovenski romologi (predvsem Šiftar) so se temu vprašanju posvečali skupaj s poznavalci romskega jezika iz Srbije, Makedonije, Bosne in nekaterih drugih republik na tleh nekdanje Jugoslavije. Leta 1978 so izdali prevod knjige *Mi smo Titovi – Tito je*

naš v romski jezik (Amen sam e Titoske – o Tito si amaro). Knjiga je imela politično-vzgojni ton. Po mnenju Šiftarja je dejansko šlo za vzgojo in prevladujoči so bili ideološki razlogi, npr. socializacija/inkulturacija v socialistično družbo in njene vrednote, ter ohranjanje in reprodukcija kulta osebnosti, ki ga »še danes goji 70 % Romov«. Po Šiftarju je bil prevod knjige o maršalu »naša prva lektira, tedaj v Prekmurju v knjižni romščini.« Omenjena prizadevanja niso nalletela na odmev pri slovenskih Romih, verjetno zaradi različnosti »romskih jezikov« oz. narečij.

Obstajajo poskusi oblikovanja slovarja romskega jezika v Sloveniji. Po pričevanju Vaneka Šiftarja so v preteklosti skušali v Sloveniji oblikovati slovar romskega jezika, s katerim bi si pomagali učitelji pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok. Pri tem je sodelovala tudi romska učiteljica, ki je bila slavistka. Ovira pri delu je bilo njeno okolje, ki je izvajalo nanjo prevelik pritisk, da bi ga lahko končala. Ko je sorodstvo po moževi liniji ugotovilo njeno narodnostno poreklo, je zaradi pritiskov svoje delo zažgala. Zbranih je imela že preko osem tisoč besed in gesel.

Obstajajo tudi poskusi oblikovanja zbirke pisnih izrazov v romskem jeziku, ki so namenjeni učiteljem in učiteljicam pri izobraževanju romskih otrok in mladine. Soboški zavod za šolstvo je leta 1988 izdal zbirko slovensko romskih izrazov *Kenva slovenske te romaune alavenca*. Knjižica naj bi omogočala lažje sodelovanje med romskimi učenci in učitelji; ali je bila potemtakem namenjena bolj učiteljem kot Romom? Po pričevanjih učitelji ne uporabljajo teh zbirk pri svojem delu.

Razlog, da omenjenih del v romskem jeziku niso sprejeli, je morda v tolikšni različnosti narečij, da jih Romi pri nas niso razumeli in

jih še danes ne razumejo. Drugi verjetni razlog pa je tudi, da Romi v Sloveniji še niso bili tako organizirani, kot so danes, in da zato ni bilo tolikšnega interesa za oblikovanje knjižnega jezika, kakršen je danes. Romi v Prekmurju omenjenih prevodov niso sprejeli, ker ga po Šiftarju niso razumeli, »ne zato, ker bi ne bili pismeni, pač pa zato, ker niso razumeli njim tujega knjižnega romskega jezika«.

Veliko je za oblikovanje pisnega romskega jezika po pripovedi Vaneka Šiftarja naredila cerkev; ta je po njegovih navedbah približno pred dvajsetimi leti poskrbela za prevod molitve Oče naš in tudi nekaterih drugih religioznih besedil v romski jezik. Po informacijah je v romščino prevedeno tudi sveto pismo, vendar je v drugem narečju, kot ga govorijo na Pušči. Nekdo, ki je pogosto bral sveto pismo, je povedal, da prevoda ni razumel. Najprej je bral romsko izdajo, potem pa je odprl sveto pismo v slovenskem jeziku, prebral besedilo in ga potem primerjal z romskim. Pojasnil je, da je bilo sveto pismo v »romunski ali srbski romščini, v srednjeevropskih narečjih, ki niso dostopna prekmurkim Romom«.

Rezultat novjših prizadevanj posameznikov iz Prekmurja za pisanje v romščini so romski časopis Romske Novice – Romano Nevijpe in romski zborniki. Časopis Romske novice – Romano Nevijpe izdaja romsko društvo Romani union iz Murske Sobote. Večinoma izhaja enkrat letno, ob svetovnem dnevu Romov, ki je 8. aprila, leta 1992 pa so Romano nevijpe izšle dvakrat. Za več izdaj nimajo finančnih sredstev, pa tudi prispevkov za objavo ni ravno na pretek.

Časopis je pretežno v slovenskem jeziku, v romskem so napisani le redki prispevki, ker je romščina predvsem pogovorni ustni jezik in »določenih strokovnih stvari ni možno prevesti«. To so npr. strokovni prispevki s

področja izobraževanja, vprašanja narodnosti, s področja ustavne ureditve ter vprašanja o oblikovanju statutow. »Takšni prispevki niso primerni za prevajanje, ker se preveč smisla izgubi, ker romščina nima ustreznih izrazov.« V romskem jeziku so romske pesmice, zgodbe in krajši opisi dogodkov oziroma kulturnih in športnih prireditvev. Romano nevijpe dobijo člani romskega društva Romani union na sestankih, delijo ga tudi obiskovalcem ob kulturnih prireditvah. Pošiljajo ga knjižnicam in drugim institucijam, npr. Inštitutu za narodnostna vprašanja ter predstavnikom institucij, ki podpirajo delovanje romskega društva Romani union in Zveze Romov Slovenije ter posameznikom po Sloveniji in različnim romskim organizacijam po Evropi. Časopisa ne dobivajo gospodinjstva po romskih naseljih, ker so finančna sredstva za časopis omejena. Tako lahko razdelijo le manjše število izvodov.

V zborniku Lunin Prstan – Romani kenva, Čhoneskri angrusti, ki je izšel 1994 pri Pomurski založbi, so objavljene pesmi Jožeta Livijena in drama Legenda, ki jo je napisal Jožek Horvat – Muc. Zbornik je zapisan v dveh jezikih: poleg zapisa v romskem jeziku so pesmi in drama prevedene tudi v slovenski jezik. Avtorja sta pisala vsak v svojem romskem narečju, veliko izrazov v zborniku je prevzetih iz slovenščine, ker so romske besede pozabljene ali pa ni ustreznih izrazov.

Drugi Romski zbornik – Romano kedijpe je izšel februarja 1997¹⁰. V zborniku je med drugim¹¹ objavljen prispevek romskega avtorja Jožka Horvata – Muca, ki predstavlja »droben pogled v raznolikost romskih govorov«. Prispevek opisuje raziskovanje romskega jezika, s katerim so se ukvarjali udeleženci tabora. V prispevku, ki ni strokovno obdelan, je objavljena romska abeceda, zbirka pogostih romskih besed ter pregi-

Romščina ostaja v Sloveniji zgolj na ravni pogovornega jezika.

bnost glagolov v različnih govorih na Slovenskem in priročni slovarček. V drugem delu zbornika pa Slavko Baranja – Lujzi objavlja svojo prvo pesniško zbirko Pesmi.

Leta 1995 je bila dana pobuda za romski časopis v slovenskem merilu. Tako bi vse tri skupine Romov v Sloveniji pripravljale skupen časopis. Doslej so izšle štiri številke časopisa Romski svet – Romano them, ki ga je izdajalo Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela. Z letošnjim letom pa je urejanje časopisa prevzela Zveza romskih društev Slovenije.

Pismenost v romskem jeziku je tudi pri dramski skupini v kulturno-umetniškem društvu. Gledališka skupina je doslej predstavila štiri drame (Legenda – Legenda, Sedmi dan, Loli phauba – Rdeče jabolko, Ratfalu paunji – Krvava voda), ki jih je napisal dramatik iz naselja. Vse razen Legende, ki je bila objavljena v zborniku Lunin prstan – Čhoneskri angrusti, so bile v tipkopisu. Pri gledališki dejavnosti je bilo treba prebrati veliko napisanega gradiva v romskem in slovenskem jeziku ter v prekmurskem narečju in se ga naučiti na pamet. Mladi, ki so igrali v gledališki skupini, so se učili brati romščino pri vajah, nekateri pa so zatrjevali, da romščino znajo brati sami od sebe. Romski jezik zna vsak, ker ga uporabljajo doma. Brati se naučijo sicer v slovenskem jeziku v osnovnih šolah, branje v romščini pa ni tako zelo drugačno, da bi zahtevalo kakšno posebno učenje.

Poleg omenjenih piscev dram in pesmi, ki so bile objavljene v zbornikih, piše v romščini tudi nekaj posameznikov. Le-ti so preoblikovali rabe pismenosti v slovenskem jeziku in jih adaptirali za zapisovanje v romskem jeziku. Romščino zapisujejo zelo različno, glede na svoje lastne percepcije o zapisu. Romska vzgojiteljica prevaja pesmice in povesti v romščino za svojo rabo v vrtcu. Prevedene pesmice pripoveduje otrokom v vrtcu, ki se romskih pesmic še posebej veselijo. Pesnik, ki je uveljavljen v Prekmurju tudi

kot pisec besedil za glasbenike, se ni učil pisati romsko, pač pa romski jezik zapisuje po svoje; tako pri njegovem pisanju »ni pravopisa«. Pojasnil je, da obstajajo glasovi, za katere slovenska abeceda nima črk. Te glasove napiše tako, kot se izgovarjajo. V romščini se lahko pišejo dobro rime, predvsem otroške pesmice in šaljivi verzi. Problem pri pisanju je izbiranje pravih besed; velikokrat je treba dodati besede, sposojene iz slovenskega jezika, čemur se izogiba. Če se izogneš takšnim izrazom, pa je treba v romščini povedati »vse naokoli, da poveš tisto, kar bi enostavno povedal z besedo, sposojeno iz slovenskega jezika«.

Nekateri so trdili, da se romščina piše tako, kot se izgovarja, drugi pravijo, da veljajo za romščino ista pravila kot za slovenščino, za ilustracijo pa navedejo rek Vuka Karadžića: Piši kao što govoriš! Tretji pa pojasnijo, da se v romščini, tako kot v slovenščini, nekatere besede drugače zapišejo, kot se izgovorijo, poleg tega pa romščina in slovenščina nimata enakih glasov in črk za zapis teh glasov.

Romski dramatik je povedal, da pri pisanju dram »piše romščino v tistih pravilnih izgovorjavah«. Če kdo hoče to prebrati, je videti, kot bi bral v angleščini. »Moraš razmisliti, kak poveš.« Romski jezik ima veliko enakozvočnic. Pomen določenih besed, ki imajo enako zvočno oziroma pisno podobo, a drugačen pomen (homonimov), lahko razberemo šele v stavku iz konteksta. Poleg tega imajo besede različne grafemske oznake.

Neka sogovornica je povedala, da je romščino težko zapisati, še težje pa prebrati. Pojasnila je, kje je glavni problem – »za enega povprečneža je to nemogoče. Če se piše tako, kot se izgovarja, potem Slovenci tega ne bodo znali prebrati, če pa se piše tako, kot se mora pisati, pa se romski človek ne bo znašel, ne bo imel pojma, kaj piše«.

ZAKLJUČEK

Vrednost takšnega preučevanja rab branja in pisanja vidimo predvsem v tem, da ugotovimo, kakšne so le-te v romski skupnosti, ki je v slovenskem prostoru ne poznamo dovolj in o kateri prevladujejo mnogi stereotipi. Predvsem sem želela s študijo opozoriti, da naj se pri oblikovanju programov temeljnega izobraževanja in (funkcionalnega) opismenjevanja odraslih izhaja iz pisnih in bralnih praks, ki jih odrasli prakticirajo doma, se na njih gradi in jih vključuje v izobraževalni proces. S pomočjo uporabljanih praks je možno vpeljevati tiste pisne prakse, ki jih zahtevajo institucije pisne kulture, v katere se tudi Romi vključujejo.

Pisna kultura je pri Romih specifična, predvsem zato, ker so bilingvalni. Pri govoru o nepismenosti Romov se pogosto spregleda vidik, da se misli na nepismenost v slovenskem jeziku. Pri tem se zamagli vidik, da slaba pismenost izhaja iz slabega poznavanja slovenskega jezika, ki je njim tuji jezik.

Poleg tega, da opismenjuje šola, se ljudje lahko opismenijo za specifične pisne prakse tudi v družini, v prijateljski skupini ter v okviru različnih društev in klubov. Ljudje se ob lastnih pisnih praksah usposabljaajo za prakticiranje novih pismenosti, med drugim tudi za tiste uradne pisne prakse, ki jih določajo različne državne institucije. V šoli se naučimo (ali pa tudi ne) le določene pismenosti. Pisne prakse, ki jih ljudje potrebujejo, se kasneje naučijo s prakticiranjem pismenosti na delovnem mestu, za nekatere pisne spretnosti pa poiščejo pomoč pri drugih. Šola v tem smislu ne more zagotavljati funkcionalne pismenosti (kakor jo opredeljujejo standardi) pri vseh posameznikih, ki jo uspešno končajo, kajti zahteve se s časom spreminjajo; tako so posamezniki prisiljeni, da se določenih rab, ki predstavljajo

standard funkcionalne pismenosti, naučijo drugje.

V grobem obstajajo razlike med pismenostjo mladih in starejših odraslih. Veliko starejših se v procesu šolanja ni dovolj dobro opismenilo. Ko imajo težave, prosijo mlajše za pomoč. Precej starejših odraslih pa se je kasneje prek lastnih praks naučilo pisati dovolj dobro, da lahko delujejo v svojem lokalnem okolju brez večjih težav.

Velika večina mlajših Romov hodi v osnovno šolo. Precej jih šolanje uspešno konča, potem pa se izobražujejo še na srednjih šolah. Vendar pa so v primerjavi s slovenskimi šolarji zvečine manj uspešni, najpogosteje zaradi jezikovnih težav ali pa zaradi izostajanja od pouka. Navadno kljub uspešno končani šoli težko najdejo zaposlitev, največkrat zato, ker jih zaposlovalci diskriminirajo.

Na koncu naj omenim še nekaj vprašanj, ki jih doslej nisem omenila. Tisti avtorji, ki jih uvrščamo v kontekstualni model in za katere je značilen sociološki pogled na pismenosti, analizirajo različne rabe branja in pisanja, pri tem pa upoštevajo sociokulturni kontekst (Street 1984, 1993). Osebnostno menim, da je tovrstno preučevanje primerno, zlasti pri vsebinskih vprašanjih pismenosti odraslih, ker ni izključujoče za manj izobražene skupine prebivalstva, s katerimi imajo navadno opraviti programi opismenjevanja odraslih.

Težavo vidim pri analizi posameznih pisnih in bralnih praks ter rab pismenosti. Analiza se naslanja predvsem na družbene odnose, vloge in osebna pojmovanja in percepcije pismenosti, na namen posameznikov in na komunikacijske prakse, v katere so vključeni posamezniki. Problem nastane, ko želimo zapisati povzetke preučevanja posameznih primerov; poleg tega pa je problematično tudi analiziranje besedil, ki jih po-

Različne družbene institucije zahtevajo od posameznikov obvladovanje različnih pisnih praks.

samezniki pišejo. Tako je način analize prepuščen vsakemu raziskovalcu. Nič manjša pa ni zagata, če npr. analiziramo besedila z vidika pragmatičnega jezikoslovja, ki navedno pušča ob strani sociološko plat.

LITERATURA

ACKOVIČ, D., 1994. Istorija informisanja Roma u Jugoslaviji 1935–1994, Novi Sad.

ACTON, T. in G. MUNDI (ur.), 1997. Romany culture and Gypsy identity, University of Hertfordshire Press.

BAKHTIN, M. M., 1986. The Dialogic Imagination; Four Essays. V: M. Holquist, C. Emerson. Austin. University of Texas Press. (First Published 1981).

BARTON, D., 1994a. Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language, Oxford, Cambridge.

1994b. Social Impact of Literacy. V: L. Verhoeven (ur.) Functional Literacy. Theoretical Issue and Educational Implications, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, str. 185–198.

BASKAR, B. (ur.), 1990. Šolarjevo ogledalo, Državna založba Slovenije, str. 237–262.

CAMITTA, M., 1993. Vernacular Writing: varieties of literacy among Philadelphia high school students. V: B. Street (ur.): Cross-cultural Approaches to Literacy, Cambridge University Press, Cambridge, str. 228–246.

GLOGOVIČ, S., 1996. »Indija – pradomovina evropskih Romov«. V: Romano them-Romski svet, št. 2, letnik 2., 1. november, str. 2–5.

GOODY, J., 1986a. Introduction. V: J. Goody (ur.): Literacy in Traditional Societies, Cambridge University Press, str. 1–26.

1986b. Restricted Literacy in Northern Ghana. V: J. Goody (ur.): Literacy in Traditional Societies, Cambridge University Press, str. 199–264.

1977. The Domestication of the Savage Mind, Cambridge University Press.

1986. The Logic of Writing and the Organisation of Society, Cambridge University Press.

1987. The Interface between the Written and the Oral, Cambridge University Press.

1990. Po formuli. V: B. Baskar (ur.): Šolarjevo ogledalo, Državna založba Slovenije, str. 237–262.

1993. Med pisnim in ustnim. Študije o pisanosti, družini, kulturi in državi, Škuc, Filozofska fakulteta.

GOODY, J. (ur.), 1968. Literacy in Traditional Societies, Cambridge University Press.

GRAFF, H. J., 1979. The Literacy Myth: Literacy and Social Structure in the 19th Century City, Academic Press.

HANCOCK, I., 1997. Duty and beauty, possession and truth: lexical impoverishment as control. V: Thomas Acton in Gary Mundy: (ur) Romani culture and Gypsy identity, University of Hertfordshire Press, str. 180–188.

HANCOCK, I. (ur.), 1979. Romani Sociolinguistics, International Journal.

JANKO, A., 1997. Izobraževanje in strategije pismenosti, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

LÉVI-STRAUSS, C., 1966. The Savage Mind, Weidenfeld and Nicolson.

1968. Structural Anthropology, Penguin.

LORD, A. B., 1960. The Singer of Tales, Cambridge, Mass.

REDER S. in K. REED WIKELUND, 1993. Literacy Development and Ethnicity: An Alaskan Example. V: B. Street (ur.): Cross-cultural Approaches to Literacy, Cambridge University Press, Cambridge, str. 176–197.

SCRIBNER, S. in M. COLE, 1987. »Literacy Without Schooling: Testing for Intellectual Effects«. V: Harvard Educational Review, št. 84 (4), str. 448–461.

1981. »Unpackaging Literacy«. V: M. F. Whiteman (ur.): Variation in Writing: functional and linguistic-cultural differences, Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.

STREET, B. V., 1984. Literacy in Theory and Practice, Cambridge University Press, Cambridge.

1994. Cross-cultural perspectives on Literacy. V: L. Verhoeven (ur.): Functional Literacy. Theoretical Issue and Educational Implications, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.

STREET, B. V. (ur.), 1993. Cross-cultural Approaches to Literacy, Cambridge University Press.

ŠIFTAR, V., 1970. Cigani, Murska Sobotna.

ŠTRUKELJ, P., 1980. Romi na Slovenskem, Cankarjeva založba Ljubljana.

1991. Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji. V: Romi na Slovenskem, razprave in gradivo 25, Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

TANCER, M., 1991. Pomanjkljiva jezikovna kultura otrok Romov zmanjšuje njihovo šolsko uspešnost. V: Romi na Slovenskem, razprave in gradivo 25, Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

1994. Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Založba Obzorja Maribor.

VERHOEVEN, L., 1994. Modeling and Promoting Functional Literacy. V: L. Verhoeven (ur.): Functional Literacy. Theoretical Issue and Educational Implications, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, str. 3–34.

VERHOEVEN, L. (ur.), 1994. Functional Literacy. Theoretical Issue and Educational Implications, John

Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.

VINCETIČ, M. (ur), 1997. Romski zbornik – Romano kedijpe, Solidarnost, Murska Sobota.

WILLIAMS, P., 1989. Tsiganes: Identité, évolution. Textes réunis et présentés par Patrick Williams. Études Tsiganes, Syros Alternatives, Paris.

ZADRAVEC, J., 1989. Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota.

ZBORNIK, 1991. Romi na Slovenskem, razprave in gradivo 25, Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

SKUPINA AVTORJEV, 1962. Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju.

¹ O novejših študijah smo pisali v prejšnji številki Andragoških spoznanj. Več o tem tudi v Alenka Janko: *Izobraževanje in strategije pismenosti* (magistrsko delo), Filozofska fakulteta, Ljubljana 1997.

² *Izolati Ciganov in Calvinistov* (1962), *Šiftar* (1970), *Štrukelj* (1980).

³ *Naselje, nastanek in njegove značilnosti opisujejo Bela Sever* (1962), *Pavla Štrukelj* (1964), *Vanek Šiftar* (1970).

⁴ Telefonski imenik Telekoma, Internet, september 1998.

⁵ Več o tem v: Janko 1997: 65–66.

⁶ Milman Parry je definiral formulo kot skupino besed, ki se uporablja pod istimi metričnimi pogoji za izražanje kake bistvene ideje (Lord, 1960: 30, po Goody 1990: 241).

⁷ Nekateri običaji in vidike odnosa do umrlih je opisala Pavla Štrukelj (1980).

⁸ Miriam Camitta (1993) je raziskovala pismenost srednješolcev. Njeno interdisciplinarno študijo lahko uvrstimo med lingvistiko in kulturne študije. Preučevala je pismenost mladih, ki ni niti elitna niti institucionalna, ima pa svoje konvencije in vpliva na socialno življenje in kulturo mladih ter pomembno prispeva k oblikovanju identitete in medosebnih odnosov. Pismenost se prakticira v kontekstu neposredne komunikacije, kakršno so odkrili antropologi pri preučevanju ustnih kultur, pri recitaciji besedil, ki so se prenašala z ustno transmisijo. Camitta (1993) je odkrila tehniki oblikovanja besedil, značilni že za srednjeveško produkcijo besedil. V obeh primerih si mladi prilagajajo kulturni material, ki ga vključujejo in transformirajo v svoja besedila. Razlika med mozaično in patchwork tehniko je, da so besedila oblikovana z mozaično tehniko v celoti iz materialov, privzetih iz pisnih in ustnih besedil, ljudskih pesmi, posebej priljubljenih pesmi, iz popevk ipd.; pri patchwork kompoziciji pa avtor le občasno vstavi privzete dele besedila in naštetih materialov (Bakhtin 1986; po Camitta 1993: 239). Kulturni material je referenčni okvir, produkcijo in pisne prakse obkroža tradicija, od koder črpajo. Zatorej so pisne prakse hkrati osebne in družbene, hkrati pa so invencija.

⁹ *Romski jezik je še danes najmočnejši dokaz kulturne in nacionalne identitete Romov* (Glogovič, 1996: 5).

¹⁰ Letos februarja je prav tako izšel zbornik z istim naslovom, z letnico 1998, v katerem so objavljeni prispevki iz lanske poletne romske šole. Tudi v tem zborniku je objavljen prispevek o romskem jeziku.

¹¹ Zbornik predstavlja vsebino poletne romske šole iz leta 1996. Vsebino zbornika sestavljajo poleg omenjenih prispevkov romskih avtorjev še uvodna beseda urednika Milana Vincetiča, prispevek dr. Pavle Štrukelj *O romski kulturi v preteklosti*, predavanje dr. Jožeta Magdiča *Psihološki vplivi na Rome ter opis dela vnic, ki sem jih vodila sama*.